

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 12. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HEGEDÜS SÁNDOR

R. TAG FÖLÖTT

NAGY FERENCZ

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi novemb. 23-án tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— » 60 »
	VI. Asbóth János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagtól. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald János</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— » 20 »
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »

Miguel Sainza

HEGEDÜS SÁNDOR EMLÉKEZETE.

NAGY FERENCZ r. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi november 23-án tartott
összes ülésén.)

Tisztelt Akadémia!

Ez év december hó 28-án lesz két éve, hogy nagyérdemű tagtársunk: Hegedüs Sándor, körünkől örökre eltávozott. Elérkezett tehát már az ideje annak, hogy a szokásos megemlékezés kegyeletadóját irányában lerójuk s ünnepélyes tanuságot tegyünk arról, mi volt ő nekünk s mi volt nemzetünknek s milyen nagy az a veszteség, melyet túlhamar, még 60-ik életévének betöltése előtt, bekövetkezett elhunytá folytán szenvedtünk? A magam részéről annál szívesebben vállalkoztam erre a meg-tisztelő feladatra, minél közelebbi viszonyba jutottam a meg-boldogulthoz s minél inkább volt alkalmam őt megismerni, törekvéseit átérteni, munkájában közvetlenül résztvenni. A hivatalos emlék, melyet az Akadémia elhunyt tagjának emel, ilyképen egyszersmind az én személyes kegyelem kifejezése, mely azonban nem fog akadályozni abban, hogy úgy ne emlékezzem meg róla, a mint az a valóságnak, a köteles igazságnak megfelel s a mint azt mint író és államférfi, mint a világi és egyházi ügyek vezető egyénisége megérdemli.

I.

Hegedüs Sándor Kolozsvártt, 1847 április 22-én született az udvarhelymegyei Magyar-Zsákodról származó s innen előnevét is használó székely nemes családból. Atyja, szintén Sándor,

előkelő ügyvéd volt s a közügyekben is részt vett, így nevezetesen 1848-ban mint a kolozsvári polgárság által alakított »oltalmi bizottmány« jegyzője működött s a szabadságharcban mint hadbíró vett részt. Anyja : Kövendi Várady Anna. A forradalom után a család félrevonult, az ügyvédséget az atya nem folytathatta s fiait : Sándort és jeles tagtársunkat Istvánt, az ismert költőt és egyetemi tanárt, csak nélkülözések árán neveltethette a kolozsvári kollégiumban, a hol Sándor az egész tanári karnak, de különösen a nagy hírű Sámi Lászlónak kedvencz tanítványa volt. A fiatal tanuló már ekkor átbuvárolta tudós tanárának történelmi és bölcsészeti könyvtárát s a saját szorgalmából már ekkor elsajátította a német, francia és angol nyelveket annyira, hogy az e nyelveken írt műveket eredetiben olvashatta. Tizenkilencz éves volt, midőn atyját elvesztette s öt kisebb testvérével árván maradt hátra özvegy anyjával. Ő, mint a legidősebb, most egészen a maga erejére lőn utalva s mellékkeresettel, mások tanításával segített magán és családján, tovább folytatva megkezdett tanulmányait, melyeket a budapesti egyetemen fejezett be, a hol az államvizsgákat és az elméleti bírói vizsgát is letette. Kedvencz szakmájának a nemzetgazdaság- és pénzügytant választotta, már ekkor megásván magának azt a medret, melyen ezentúl egész élete lefolyandó vala, ritka éleslátással ismervén fel, mire lesz az országnak a legközelebbi időkben leginkább szüksége s mely tudományok azok, melyeknek hazánkban eddig aránylag legkevesebb művelője akadt? Egyetemi tanulmányai közben nevelősködött Csengery Antal házában, a ki őt a »Budapesti Szemlé«-nél is alkalmazta, melynek később is állandó munkatársa volt. Döntő fordulat állott be azonban reá nézve akkor, a midőn 1868-ban Csernátony Lajos ajánlatára a Jókai Mór által szerkesztett *Hon* című politikai napilapnak munkatársa lett. Ezzel nemcsak rálépett tulajdonképeni hivatására, a *hírlapírói, publicisztikai* pályára, melytől egészen soha sem vált meg, hanem megszerezte azokat az összeköttetéseket is, melyek további emelkedésének és boldogulásának tényezőiként szerepeltek s melyek az ő politikai pályafutásának is irányadó alapját képezték. A mindinkább bensőbbé vált viszony koszorús nagy írónkkal és gyorsan erősödő pozíciója a lapnál megismertette őt és képességeit az akkori írói és politikai világ jelesebb képviselőivel

s megnyitotta számára egyszersmind a családi boldogság kapuját, midőn 1871 április 12-én oltárhoz vezette Jókai Mór nagyműveltségű, bájos unokahugát, ásvai Jókai Károlynak leányát: Jolánt, a ki élete végéig hű és odaadó felesége, küzdelmeinek és sikereinek, örömeinek és bánatainak osztályosa volt s a ki őt két nagytehetségű s már igen korán nagy reményekre jogosító fiúval: a közélet és tudomány terén folyton erősödő pozíciót elfoglaló *Loránt*-tal és a szépirodalmat sikerrel művelő *Sándor*-ral, s egy, a női erényekkel gazdagon megáldott leánynyal, Rózsikával, férjezett Navratil Dezsőnével örvendeztette meg.

II.

A »Hon«-nak Hegedüs Sándor csakhamar rendes vezérczikkirója s Jókai Mórnak a lap szerkesztésében jobbkeze és nélkülözhetlen segédje lett. Mint ilyen, óriási munkásságot fejtett ki s alig volt nap, hogy valami ne jelent volna meg tollából. A közgazdasági és pénzügyi tudományok terén szerzett ismeretei nagy segítségére váltak itt. Könnyen és mégis alaposan, mert mindig ambícióval dolgozott. Vezérczikkei, melyek a »Hon«-ban s ennek 1882-ben történt megszűnése után a helyébe lépett »Nemzet«-ben megjelentek, sok kötetet tennének s számuk meghaladja az ötezret. Már 23 éves korában, 1870-ben 101 vezérczikket írt egy évben s 10 éven keresztül: 1872-től 1881-ig nem volt év, hogy 200 vezércziknél többet ne írt volna!

De publicisztikai tevékenységének csak egy része ez. Írt e mellett számos tanulmányt, melyek részint önállóan, részint folyóiratokban jelentek meg. Rendes munkatársa volt a kolozsvári »Magyar Polgár«-nak, írt ezenkívül a párisi »Economiste français«-be, a »Politische Correspondenz«-be és a bécsi »Fremdenblatt«-ba. Azonkívül számos közleménye jelent meg a »Buda-pesti Szemlé«-ben és a szaklapokban. Pihenőül írt még könnyebb tárczaszerű tárgyú közleményeket a »Fővárosi Lapok«-ba és számosat a »Vasárnapi Ujság«-ba.

Nagyobb szakszerű tanulmányai sorozatát 1870-ben nyitotta meg a »társulás«-ról írt közleményével, mely a Corvina könyvkiadó-vállalat által kiadott »Közhasznú ismeretek«-ben jelent

meg s a szövethetesi mozgalmat ismerteti. 1874-ben »francia alkotmánykérdések«-ról írt a Budapesti Szemlében; ugyanazon évben külön füzetben »Tíz év az osztrák bank történetéből« cím alatt Neuwirth József »Bankakte und Bankstreit« című munkája alapján ismertette a monarchiának 1862-től 1873-ig terjedő pénzügyi történetét. 1876-ban nagyobb tanulmányt írt a Budapesti Szemlében a »földbirtok és a társadalmi kérdés« cím alatt, melyben különösen Laveleye Emil: »De la propriété et de ses formes primitives« című munkája kapcsán a magántulajdon és birtokközösség problémáival foglalkozik. Ugyancsak a Budapesti Szemlében jelent meg 1877-ben a »Czukorkérdésről« írt tanulmánya, melyben a répaczukortermelés haladását ismerteti és a czukoradóreformról elmélkedik, a melyre még később is visszatér a Budapesti Szemle 1887-ik évfolyamában »Újabb mozzanatok a czukoradó kérdésben« cím alatt, mindkét tanulmány egyesítve külön füzetben is megjelenván »Két értekezés a czukoradóról« cím alatt Budapest 1887. Legnagyobb és legönállóbb tanulmánya »Az önkormányzat és pénzügye« cím alatt Budapest 1878-ban jelent meg, 200 nagy 8r. lap terjedelemben. Ebben a külföldi: német, francia, angol szakirodalom ritka ismeretével rajzolja az európai államok helyi önkormányzati szervezetét és pénzügyi forrásait, különösen az angol viszonyokat és a német közigazgatási reformokat; de kiterjeszkedik a hazai önkormányzat reformjára is. 1880-ban az iparpolitikai kérdésekre fordul figyelme »Iparunk és az ipartörvény« című, szintén a Budapesti Szemlében megjelent dolgozatában, melyben elismeri a reform szükségét az 1872: VIII. t.-cz. túlliberális irányzatával szemben s megjelöli annak főelveit, óva látva egyúttal azoktól a törekvésektől, melyek a reakziót képviselik. Viszont 1881-ben mezőgazdasági érdekeinkre gondol, midőn ugyancsak a Budapesti Szemlében »Az amerikai verseny« jelentőségét méltatja; de ugyanazon évben a pénzpoltika is foglalkoztatja, résztvevén, mint a magyar kormány kiküldöttje, az ez évben Párisban tartott nemzetközi pénzkonferencián, melynek eredményéről külön jelentésben számolt be (1882).

Mindezen és számos más kisebb-nagyobb értekezések, ismertetések, bírálatok stb. elég bizonyítékul szolgáltak arra, hogy Hegedűs Sándor messze felülemelkedett a közönséges

publicisztikai működés színvonalán s mindinkább magasabb tudományos irányba szárnyal, s épen ennek elismeréseképen választotta meg Akadémiánk 1885-ben levelező tagjává. Mint ilyen 1886. évi április 5-én tartotta székfoglalóját »A latin államok pénzszövetségéről«, mely a Budapesti Szemlé-ben és külön lenyomatban, valamint német fordításban is megjelent; tagja lett a nemzetgazdasági bizottságnak s élénk részt vett az Akadémia úgy adminisztratív, mint tudományos működésében. 1889 október 14-én felolvasta az Akadémián »Az árak tényezőiről és törvényeiről« írt szép dolgozatát, mely 1890-ben a Budapesti Szemlében is megjelent s melyben különösen a gabonaárak alakulásával foglalkozik. Ugyancsak 1890-ben jelent meg egy dolgozata »Oroszország pénzügyeiről« a Nemzetgazdasági Szemlében s midőn az Akadémia 1893-ban rendes tagjává választotta, 1894 január 15-én »az adóeszményről tudományos és gyakorlati szempontból« cím alatt tartotta rendes székfoglalóját s ebbeli minőségében olvasta fel később az Akadémia II. osztályának 1903 márczius 9-én tartott ülésében »Az aranyvaluta terjedése« című értekezését, mely a Közgazdasági Szemlében is megjelent.

III.

A »Hon« szerkesztőségébe való belépése által kezdődik Hegedüs Sándor *politikai* szereplése is. Mint a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló *baloldal* pártközlönyének politikai vezércikkírója, szükségképen azonosítania kellett magát a baloldal politikájával s hogy mennyire magáévá tette ennek elveit és törekvéseit, mily hévvel és meggyőződéssel szállt síkra azoknak megvalósításáért: kitűnik különösen egy 1872-ben »A baloldal törekvése« cím alatt kiadott röpiratából, mely ugyanazon évben »Das Bestreben der Linken« címmel német nyelven is megjelent s mely az akkor küszöbön álló választások irányítására szolgált. Ebben a röpiratban élesen bírálja úgy az 1867. évi kiegyezést s az azzal létesített közös ügyeket, mint a Deák-párt azóta folytatott politikáját, melylyel szemben a baloldal programját: a külön hadsereggel, a közös kormány és a delegáció megszüntetésével, a külön jegybankkal és önálló vámterülettel;

belügyekben a megyei autonómia kiszélesítésével, a bírák választásával stb. állította oda mint az ország önállóságának és haladásának postulatumát, melyre nézve nyomatékosan tiltakozik az ellen, mintha e követelmények a közbéke felforgatására vezetnének. A baloldal fuziója folytán a Deák-párttal 1874-ben azonban ő is belépett az új szabadelvű pártba, melynek mindvégig hű és buzgó tagja maradt. Mindjárt a szabadelvű párt első választási küzdelme alatt, 1875-ben fel is lépett képviselőjelöltnek s Abrudbányán egyhangulag meg is választatott. Azóta a szabadelvű pártnak utolsó választásáig 1905 elején, melyben ő is kisebbségben maradt, állandó tagja volt a képviselőháznak, de midőn 1884-ben két helyen is: Abrudbányán és Kolozsvártn választatott meg, az utóbbi: szülőhelyének mandátumát fogadta el s ehhez állandóan ragaszkodott, a mit annál nagyobb joggal tehetett, mert e város és lakosságának érdekeit senki nálánál jobban nem ápolta, úgy hogy valóban mint e város atyja és legfőbb protektora szerepelt, a kinek elévülhetlen érdemei annak kulturális és gazdasági fejlődése körül ismételve ünnepélyesen elismertettek, különösen azáltal is, hogy 1900. évi június 29-én a város díszpolgárává választatott.

Képviselővé történt megválasztása után mindjárt módjában állt közgazdasági és pénzügyi tanulmányait értékesíteni, megválasztatván a pénzügyi bizottságba, melynek legott egyik előadójává választatott, 1878 óta pedig főelőadója lett. Ebben a minőségben páratlan szorgalmat és munkásságot fejtett ki: 24 éven át nemcsak az évi költségvetést képviselte a képviselőházban, hanem valamennyi fontosabb külön javaslatot is referált, melyek a pénzügyi bizottságban előkészítették. Összesen nem kevesebb mint közel 300 jelentést terjesztett a ház elé, a melyekhez ugyanannyi előadói beszéd s számtalan közbenő és befejező felszólalás csatlakozott. A költségvetési jelentéseken és előadói beszédeken kívül különösen megemlítenők:

1875 november 29-én beadott jelentés a rumániai fejedelemséggel kötött keresk. szerződésről;

1876 május 26. jelentés a Phylloxera terjedésének meggátolásáról szóló törvényjavaslatról;

1877 június 19. jelentés az Olaszországgal kötött keresk. és hajózási szerződés meghosszabbításáról;

1877 nov. 1. jelentés a határőrvidéki vasutakról;

1877 nov. 2. jelentés a járadékkölcsön adómentessége ügyében;

1878 május 14. jelentés a közösiügyi kiadások hozzájárulási arányának újból megállapítása tárgyában;

1879 május 7. jelentés a Tisza és mellékfolyói mentében alakult vízszabályozási és ármentesítő társulatoknak adandó állami előlegekről;

1879 május 16 és 29. jelentés a kisbirtokosok országos föld-hitelintézetéről;

1879 november 12. jelentés a nyereményadóról;

1879 december 2. jelentés a fényüzési adók eltörléséről és a nyereményadóról;

1880 április 12 és 13. több jelentés a szegedi árvíz folytán eszközlendő munkálatok költségeinek viseléséről;

1880 május 21. jelentés a tiszavidéki vasut megváltásáról;

1880 június 30. jelentés a budapest—zimonyi vasut építéséről;

1880 június 6. jelentés a cukoradóról szóló törvény módosításáról;

1880 június 6. jelentés a zágráb—károlyvárosi vasut megvételéről;

1880 december 8. jelentés a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról;

1880 december 17. jelentés a közbiztonsági szolgálat szervezéséről;

1881 január 11. jelentés a bosznai vasut kiépítéséről;

1882 február 24. jelentés az ásványolajadóról;

1882 június 3 és 1883 április 27. jelentés a közadók kezeléséről;

1883 január 31. jelentés az 1885-ben Budapesten tartandó országos kiállításról;

1883 március 12. jelentés a pénzügyi közigazgatási bíróságról;

1883 március 15. jelentés a részletügyletről;

1884 február 15. jelentés a szeszadó módosításáról;

1884 október 25. jelentés az alföld—fiumei vasut megváltásáról;

- 1885 január 25. jelentés a nyugdíjtörvényjavaslatról ;
 1885 márczius 27. jelentés a postatakarékpénztárról ;
 1885 április 14. jelentés a földadókataszterről ;
 1886 június 1. jelentés az osztrák-magyar bank szabadalmá-
 nak meghosszabbításáról ;
 1887 május 10. jelentés a közözügyi költségekhez való hozzá-
 járulás arányáról ;
 1888 február 13. jelentés a czukoradóról ;
 1888 május 18. jelentés a szeszadóról ;
 1890 február 27. jelentés a hazai iparnak adandó állami
 kedvezményekről ;
 1890 május 20. jelentés az italmérési jövedékről ;
 1889 május 10. jelentés a pénzügyi közigazgatás szervezeté-
 ben eszközöndő változtatásokról ;
 1892 július 1. jelentés a koronaérték megállapításáról ;
 1896 márczius 26. jelentés a honalapítás ezredik évfordulója
 megünneplésének megörökítéséről ;
 1896 június 18. jelentés a majorsági zsellérbirtokokról ;
 1897 április 28. jelentés a budapesti távbeszélő-hálózat
 bérletének megváltásáról ;
 1898 október 27. jelentés az osztrák-magyar vámterület
 általános vámtarifájának módosításáról ;
 1898 október 28. jelentés a szeszadóról és a szeszitalmérési
 adó megszüntetéséről ;
 1898 november 2. jelentés a czukoradó módosításáról ;
 1898 deczember 27. jelentés a közözügyi költségek hozzá-
 járulási arányának ideiglenes megállapításáról stb.

Mind e jelentések összefoglalva számos kötetet tennének ki s tanulságos képét nyújtják Magyarország közgazdasági és pénzügyi fejlődésének 1875 óta, melyet senki jobban, mint a pénzügyi bizottság fáradhatlan és mindig kész előadója nem ismert és nem ismerhetett ; miért is nem csoda, hogy Hegedüs Sándor a képviselőházban épügy, mint a közvélemény előtt csakhamar elsőrendű közgazdasági és pénzügyi szaktekintélynek ismertetett el s irányadó befolyásra tett szert. Ennek köszön-
 hette, hogy a legkiválóbb pénzintézetek és vállalatok : a Széll Kálmán által alapított Magyar Jelzáloghitelbank, a Leszámitoló-
 és Pénzváltóbank, a Magyar Általános Takarékpénztár, a Ganz-

féle vasöntő- és gépgyár, a Generali biztosító-társaság stb. törekedtek őt igazgatóságukba megválasztani s az e részben megnyilvánult nagy bizalomnak is mindig teljes odaadással és buzgalommal felelt meg.

Már 1876-ban a delegációba is megválasztatott, melynek 1877-ben jegyzője is lett s melyben szintén előkelő működést fejtett ki; épúgy mint a közösügyi költségek arányának megállapítására kiküldött ú. n. kvótabizottságban, valamint a Magyarország és Horvát-Szlavonország közti pénzügyi egyezmény megkötésére kiküldött regnikoláris bizottságban. Egyáltalában el lehet mondani, hogy nem volt számottevő törvényhozási és politikai ügy, melyben Hegedüs Sándor előkelő szerepet nem játszott volna. Beszédeit pártkülönbség nélkül mindig nagy figyelemmel hallgatták, mert azok mindig tárgyilagosak, eszemenetük gazdag szellemes fordulatokban s az ő fejtegetéseiből mindig sokat tanulhattak hallgatói. E mellett azonban mindig erős pártember volt. A szabadelvű párt belső életében épúgy, mint külső érvényesülésében a vezér: Tisza Kálmán egyik legtevékenyebb és legodaadóbb segítőtársa volt, a kinek kormányzását a legválságosabb időkben is híven szolgálta s a ki mellett mindvégig kitartott. De a szabadelvű párt későbbi történetében is megtartotta nagybefolyású pozícióját s különösen pénzügyi szakismeretei alapján többször a pénzügyminiszterségre is kandidáltatott. Ő azonban sokáig idegenkedett attól, hogy bárminő hivatalt vállaljon s beérte azzal, hogy képviselői minősége mellett a közgazdasági, az egyházi, társadalmi és kulturai élet terén szolgálja a legnagyobb szorgalommal a hazát. Ebbeli tevékenységének elismeréseül 1888-ban a dunamelléki ref. egyházkerület világi főjegyzőjévé, 1898-ban a pesti ev. ref. egyházközség főgondnokául, az 1896-ban újonnan alakított reformált özvegy- és árvaalap bizottsága s a protestáns irodalmi társulat elnökévé választatott s ő Felsőháza által 1892-ben a Lipót-rend középkeresztjével tüntettetett ki, az ezredéves kiállítás alkalmával pedig, mint annak pénzügyi bizottságának és jury-jének tagja, legfelsőbb elismerésben részesült s a kolozsvári egyetem tiszteletbeli államtudományi doktorává avattatott. Csak a Széll-kormány megalakulásakor, 1899-ben szánta reá magát, hogy nagy anyagi áldozatok mellett a *kereskedelmi tárczát* fogadja el,

melyre őt nemzetgazdasági ismeretei és gazdag gyakorlati tapasztalatai nem kevésbé minősítették, mint a szintén kombinációba vett pénzügyminiszterségre s melyben ambícióját annál jobban remélte kielégíthetni, minél régibb együttműködés és benső barátság kötötte össze a kormányelnökkel, minél jobban látta tehát biztosítva széleskörű terveinek megvalósítását.

IV.

1899 márczius 1-én foglalta el hivatalát a minisztériumban, mely alkalommal különösen volt kollégái: a hírlapírók ünnepelték a legmelegebb szeretettel és tisztelettel. A legnagyobb óvációt azonban kolozsvári választói rendezték neki, midőn magát a törvény értelmében új választásnak vetvén alá, az egyhangulag újból átnyújtott mandátum átvételére márczius 26-án szülővárosába érkezett. »Soha még nem részesült miniszter — írja egyik kolozsvári lap — oly lelkes, szíves, szeretetteljes fogadtatásban, mint Hegedüs Sándor. Az a szegény diák tért vissza szülőföldjére a miniszteri tárczával, ki 30 év előtt ismeretlenül, minden pártolás nélkül jött el hazulról Pestre, neki indulva a bizonytalan jövőnek és a kenyérkeresettel, a tisztességes megélhetéssel járó nehéz küzdelmeknek, a melyek előtt állott.« Miniszteri programbeszédét a kereskedelmi tárcza költségvetésének tárgyalásánál a képviselőház márczius 22-iki ülésében tartotta. »Ez a beszéd úgy külalak, mint beltartalom tekintetében valódi remekmű«, írja egyik fővárosi lap s valóban oly gazdag perspektívát nyit Magyarország gazdasági fejlesztésének irányára és eszközeire, mely méltán a legszebb reményekkel kecsegtetett s az új miniszter iránt általános bizalmat keltett. A programbeszéd felöleli a kereskedelmi tárcza összes nagykiterjedésű és sokoldalú ágait: a közlekedést, ideértve úgy a közutakat, a postát, távirdát és távbeszélőt, a vasutakat és a hajózást, épügy mint a kereskedelmet és ipart, utóbbi téren főleg az iparoktatásra és iparfejlesztésre helyezvén a legnagyobb súlyt, mint a melyek legfőképen előmozdítandók a végből, hogy Magyarország egyoldalú mezőgazdasági helyzetéből kiemeltessék s a modern kulturállam igényeinek megfelelhessen. De a mellett különösen

hangsúlyozza az összes nemzetgazdasági tényezők harmónikus közreműködésének szükségét, »mert egy nagy monarchia szükségletei, a magyar államnak nagy követelményei és egy művelt társadalom nagy igényei állanak előttünk. Ezeknek kielégítését csakis a nemzetgazdasági tényezők harmónikus, termékenyítő, egységes fejlesztése által lehet elérni«.

A legnagyobb buzgalommal fogott e nagyszabású program megvalósításához s bár az ország gazdasági intézményeit már előbb is alaposan ismerte, nem kimélte a fáradságot, hogy kereskedelmi és ipari viszonyainkat a helyszínén is tanulmányozza s e végből az országot beutazza, sőt mindjárt hivatalba lépése után ellátogatott Konstantinápolyba, hogy keleti összeköttetéseinkről és érdekeinkről magának tökéletes képet alkosson, mely alkalommal a Szultán ő Felsége által is hosszabb kihallgatáson fogadtatott s az Oszmán-rend nagycsillagjával tüntetett ki. Az egyes kereskedelmi és iparágak képviselőit is sorban értekezletre hívta meg, hogy szükségleteikről és kívánságaikról magának közvetlen információt szerezzen, s alig hogy tájékoztatta magát a minisztérium ügykörének részleteiről s megismerte azt a kiváló hivatalnoki kart, mely terveinek végrehajtásában rendelkezésére állt: legott megindította azokat az előmunkálatokat, melyek akár a kormányzati, akár a törvényhozási alkotáshoz szükségesek voltak. Nem volt egyetlen ága sem a kereskedelmi minisztériumhoz tartozó óriási ügykörnek, melyre nézve a továbbfejlesztést vagy a gyorsan szükségesnek ismert reformot meg ne indította volna s szinte lázas sietséggel karolta fel mind azokat az eszméket, melyek az ő ressortjában Magyarország közgazdaságának megerősítését és előmozdítását czélozták. Már az 1900. évi, vagyis az első általa készített költségvetésnek tárgyalásakor úgy a pénzügyi bizottságban, mint a ház plenumában számos kész vagy készülóban lévő javaslatról és már végrehajtott vagy tervbe vett kormányzati intézkedésről tud beszámolni. Miniszterségének további folyamán pedig a kezdeményezések és alkotások száma annyira szaporodott, hogy annak aránylag rövid tartamát tekintve, valóban bámulni lehet azt a szorgalmat és munkabírást, melyet tárczája vezetésében kifejtett.

Messze vezetne, ha ezt a sokoldalú tevékenységet összes részleteiben ismertetném, de tartozom Hegedüs Sándor emléké-

nek, hogy legalább a főbb és jelentősebb kezdeményezéseket és eredményeket soroljam fel :

Az *államutak* terén kiemelendő, hogy alig tétetett le a Duna—Tisza—Kőrösközi I. alföldi tranzverzális közút záróköve, a dunaföldvár—debreczen—máramarosszigeti II-ik alföldi tranzverzális közút előmunkálatai kezdettek meg s az érdekelt törvényhatóságok közreműködésével a III-ik tranzverzális közút építése indult meg Orosházától—Berettyóújfaluig. E mellett államosítottatott nem kevesebb mint 700 km törvényhatósági út s megindítottatott a közúti törvény novelláris módosítása, mely a rendelkezésre álló erőforrások tervszerű és teljes mérvben való kihasználását van hivatva lehetővé tenni. Figyelemre méltó haladás éretett el az államutak fenntartása körül, valamint az utak gyümölcs- és szederfákkal való fokozatos befásítása által ; míg a törzskönyvezésnek munkabevétele számos vitás kérdésnek megszűnését jelenti ; a távolsági térképek kiadása pedig a modern igényeket szolgálja s e mellett a szolgálat egyszerűsítését is jelenti.

A *hídépítéset* terén megemlítenő az eskütéri Dunahíd építésének folytatása és majdnem teljes befejezése ; a Margitszigetre vezető összekötő hídnak teljes megépítése ; a szentes—csongrádi Tisza-hídnak és feljáróinak alapozási és úttöltési munkálatai s több más kisebb híd. Egyszersmind megállapítottatott a 7½ milliós hídépítési hitel felhasználásának programja, melynek keretében első sorban a barcsi nagy Drávahíd építésének megkezdése iránt történt intézkedés s folytatódott a forgalom biztonsága szempontjából a régi szerkezetű vasuti hidak kicserélése, ezek között az algyői Tiszahíd, mely úgy az alapozási nehézségeknél fogva, mint méreteire nézve elsőrangú alkotásnak mondható.

A *tengeri igazgatás* körében az Indiába és Japánba való czukorkivitel számára az osztrák Lloyd rendes kiviteli járatainak évi száma 12-ről 27-re emeltetett, ezenkívül czukorkivitelünk számára külön járatok is biztosítottak. Fiume és Velence között egy harmadik heti járat rendeztetett be. A martinschizzai veszteglőintézet a kor igényeinek megfelelően átalakítottatott és teljesen felszereltetett. A tengeri hajók összeütközésének megátlása érdekében a tengeri hajó-jelzőlámpák egyöntetű beren-

dezése nemzetközileg szabályoztatott s új nemzetközi jelzőkódex adatott ki. Az 1901. évi VII. t.-cz. szerint az »Adria« társasággal új szerződés kötöttetett s a társaság nyolcz új gőzös beszerzésére és 89.180 tengeri mértföldet kitevő új járatok teljesítésére köteleztetett. Az 1901. évi X. t.-cz.-be iktatott szerződéssel a magyar-horvát társaság szolgálata jelentékenyen kiterjesztetett, három új gőzös forgalomba állítására és több mint 100.000 tengeri mértföld új járatteljesítményre köteleztetett; a mihez az 1901. évi XI. t.-cz. alapján a Schwarz-féle hajózási vállalat beolvasztása s az anconai nyári járatok szaporítása járult. A tengeri hajógépeket és kazánokat kezelő személyzet minősítésére, mi eddig csak Triesztben volt elérhető, Fiumében külön bizottság alakítottatott. A fiumei tengerészeti akadémia és internátus alkalmas elhelyezéséhez szükséges telek megszereztetett s az építési tervek elkészítettettek. A kereskedelmi tengerészek minősítése iránt még 1858 óta fennállott szabályok helyébe a kornak megfelelő új szabályzat adatott ki. Végül a tengeri szabadhajózás fejlesztése érdekében új törvényjavaslat dolgoztatott ki.

A *folyamhajózási szolgálat* körében az aldunai Vaskapú-szabályozási munkák teljes befejezésével 1899-ben, külön rendeletekkel szerveztetett az aldunai m. kir. hajózási hatóság s életbe lépttetett az aldunai zuhatagokon a kalauzi intézmény, az aldunai hajózási rendtartás és a vaskapui hajózási díjszedés. Az 1869-ben kibocsátott ideiglenes folyó-, csatorna- és tóhajózási rendszabályok az azóta nagy mértékben fejlődött hajózás mai állapotához és igényeihez képest egészen átdolgoztattak, s úgy az érdekelt minisztériumokkal, valamint a hajózási körök részvételével majdnem egészen letárgyaltattak. Végül teljesen elkészültek a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, nemkülönben a budapest—csongrádi és a vukovár—samáczi csatorna tervei.

A *vasutügyek* terén mindenekelőtt megemlítendő, hogy Hegedüs Sándor minisztersége alatt összesen 945 km új vasutvonal adatott át a közforgalomnak, a melyek ugyan jórészt már őelőtte kerültek engedélyezés alá, viszont azonban számos h. é. vasutügy teljesen előkészítettetett. Törvényhozási engedélyezés kilencz h. é. vasutra nézve történt; azonkívül két törvény hozatott az államvasutak beruházási, közel 100 millió koronáig terjedő, költségeinek részbeni fedezéséről és az 1901 : XXV. t.-cz.

a nemzetközi vasuti fuvarozás tárgyában Párisban kötött pótegyezmény becikkelyezéséről. Kiváló jelentőséggel bír a *bosnyák vasutak* ügye, mely az 1900. év folyamán napirendre kerülván, a magyar kormány ezen kérdésben kezdettől fogva a magyar érdekek szempontjából legkedvezőbb, de egyúttal stratégiai szempontból és az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi pozíciója szempontjából is legelőnyösebb azon megoldást kívánta érvényesíteni, a mely szerint a m. kir. államvasutak közbenső vonalainak felhasználása illetve kiegészítése, valamint a bosna-bród—szerajevói keskenyvágányú vonalnak széles vágányúvá való átépítése mellett Budapesttől Szerajevóig s ennek folytatásaképp Szaloniki irányában a bosnyák határig egy széles vágányú egységes vasutvonal építtessék s ezen vasutvonal kezelése oly pénzügyi csoport kezébe adassék át, mely megfelelő garanciát nyújt arra, hogy a bosnyák vonal Mitroviczáig vagy Üszkübig, török területen Szaloniki irányában csatlakozást nyerjen. Ezen nagyszabású koncepczió megvalósítható nem volt; sikerült azonban a Szerajevótól az ország határszéleig terjedő folytatlagos vasutvonalnak a bosna-bród—szerajevói vasutvonalhoz hasonló módon keskenyvágányú vasutként való kiépítését keresztülvinni; e mellett a magyar kormány erélyes magatartásának sikerült, hogy a vasutvonal iránya és alépitménye olyképp terveztetett, hogy a pálya idővel szélesvágányúvá bármikor átalakítható legyen. Tekintettel továbbá arra, hogy az osztrák kormány részéről Boszniának a spalatói kikötővel leendő közvetlen összeköttetése érdekében a bugojno-arzanói vonal kiépítése is követeltetett, a magyar kormány ezen vonal kiépítéséhez csak azon feltétel alatt járult, hogy a magyar forgalmi érdekeknek megfelelő doboj—samaczi vasutvonal is, és pedig széles vágánnyal kiépíttessék.

Megemlítendő továbbá a *székely vasutak* előkészítése, mely már annyira haladt, hogy az építés bármikor megkezdhető volt. Ide tartozik a székesfőváros közlekedésügye érdekében tett számos intézkedés, így a budapest—szt.lőrinczi h. é. vasut átalakítása rendes vágányú villamos üzemre, a nyugoti pályaudvar műhelyeinek kitelepítése, a budapesti új pályaudvarok terveinek elkészítése stb. Végül említendő a *helyiérdekű* vasutakról szóló törvényjavaslat előkészítése, mely az érdekelt minisztériumok

kiküldöttjeinek részvétele mellett hosszú tárgyalásokat tett szükségessé, a melyeknek alapján a törvényjavaslat újból átdolgoztatott.

De nem hagyható említés nélkül az a számos intézkedés sem, mely a vasuti *tarifapolitika* terén tétetett. Igy nevezetesen oly célból, hogy az elérhető legolcsóbb díjtételek állhassanak a Levante-ra irányuló *czukorkivitelünk* rendelkezésére, intézkedés történt, hogy a jelzett kiviteli irányra gravitáló czukorforgalom ne Bázíáson vagy Zimonyban, hanem már Budapesten átrakásra kerüljön s illetve csak Budapestig szállíttassék vasuton, onnét tovább pedig hajón. A Budapestig terjedő vasuti vonalat illetőleg, továbbá a budapest—galaczi víziútra igen kedvező díjtételek engedélyeztetvén, ily módon a levantei czukorkivitelben a korábban fennállottaknál jóval kedvezőbb közvetlen díjtételek létesítettek, mi által czukoriparunk térfoglalása a keleti piacokon nagy mértékben előmozdított. Továbbá oly célból, hogy a Fiumén át a vámkülföldre irányuló *lisztkivitel* az őrlési forgalom megszüntetése daczára is lehetőleg az eddigi mérvben fenn tartható legyen, 1900 január 1-től kezdve úgy a budapesti, mint a vidéki malmokból Fiumén át a tengerentúlra szállítandó lisztre a korábban fennállottaknál sokkal messzebbmenő szállítási díjkedvezmények engedélyeztettek, a melyek által a malmok az őrlési forgalom kedvezményének elvesztéséért lehetőség szerinti kompenzációt nyertek. Végül említendők még különösen a *szénkivitel* érdekében tett tarifális intézkedések, a melyek lehetővé tették, hogy szénbányáink kivitele főleg Ausztriába nagy lendületet nyert.

A *külkereskedelem* szolgálatában teljesen újonnan szerveztetett a m. kir. *kereskedelmi múzeum*, mely oly egészséges üzleti alapra lett fektetve, hogy ma már követendő például szolgál idegen államoknak is; — szerveztetett továbbá a *külföldi szaktudósítói intézmény*, kiküldetvén szaktudósítók Angliába, Belgium, Franciaország, Oroszország, Románia, Törökországba és az Északamerikai Egyesült Államokba, sőt legutóbb Mexikóba. Igen biztató kísérlet történt a *Kínába* való kivitel szervezésére, melyet később csak folytatni kellett.

Legfontosabb alkotás azonban a külkereskedelem szempontjából az *új autonóm vámtarifa*, melynek előkészítése a keres-

kedelmi minisztériumban oly nagy gonddal és körültekintéssel történt, mely a korábbi vámtarifák előkészítését messze felülhaladta. Már az új vámtarifának rendszere és beosztása is beható tanulmányokat igényelt, meghallgattattak továbbá az összes szaktestületek és érdekeltek s részletes statisztikai és összehasonlító anyag állíttatott össze úgy gazdasági és ipari termelésünkről, mint külkereskedelmi forgalmunkról s mindezen munkálatok egybefoglaltattak »Vámrendszerünk reformjának előmunkálatai« cím alatt hat nagy negyedréf kötetben, melyek jövőendő vámtárgyalásainknál is mindenkor irányadó alapul fognak szolgálni. Ezen nagy apparátussal felfegyverkezve léptünk az osztrák kormány nyal és annak szakközegeivel tárgyalásokba, melyek hónapokon át folytatva, oly eredményre vezettek, melyek különösen mezőgazdasági érdekeinket teljesen kielégítik s azoknak a közös vámterületen oly védelmet biztosítottak, minővel azelőtt távolról sem dicsekedhettek. S habár Hegedüs Sándor minisztersége alatt a vámtarifa összes, több mint 1400 tételre nézve nem is sikerült a megegyezés az osztrák kormány nyal, a még függőben maradt differenciák kiegyenlítése már nem okozott nagyobb nehézségeket.

Nagy eredményeket mutat fel Hegedüs Sándor minisztersége továbbá a *posta*, *távirda* és *távbeszélő* terén. Három év alatt felállíttatott 197 új postahivatal, 112 új távirdahivatal, 177 új távbeszélő hivatal és 16 városban új távbeszélő hálózat. A távirdahálózat 5492 km-rel, a távbeszélő-hálózat 43.940 km-rel lett kiterjesztve. A magánkézben volt távbeszélőhálózatok megváltása befejeztetett, a főváros távíróvezetékeinek kábelcsatornába helyezése elrendeltetett és a meglévő távirda- és távbeszélőhálózat gazdaságosabb kihasználására modern műszaki berendezések létesítettek. A vidéki postaszolgálat tökéletesítésére szerveztettek a községi küldöncz-kézbesítő- és gyűjtőjáratok, postaügynökségek és postagyűjtőhelyek, a hírlapok kézbesítése külön hírlapkihordók által és az utalványok házhoz kézbesítése valamennyi vidéki városban. A budapesti és bécsi gabonatőzsdék árjegyzékeinek díjmentes távirati közlése 543 községre lett kiterjesztve. Életbelépttetett a washingtoni nemzetközi postászerződés és új postászerződések kötettek Oroszországgal, Svájc czal és Romániával. A forgalomnak

átadattak a közvetlen london—budapesti, budapest—szerajevói és budapest—szofiai távíróvezetékek, a melyeknek feladata a külföldi távirdaforgalmat nyugatról keletre és viszont Magyarországon keresztül vezetni; az olasz kormány nyal pedig megindultak a tárgyalások egy Budapest és Róma közt létesítendő közvetlen távíró- és távbeszélővezeték építése iránt Fiumén át, innen pedig tengeralatti kábelén Anconáig. A posta- és távíró-intézet bevonatott az osztrák-magyar bank giróforgalmába és a postatakarékpénztár cheque- és clearing-forgalmába. Végül törvényjavaslat készült a távbeszélő tarifák országos egyöntetű rendezése és általános leszállítása érdekében, a mely, sajnos, még ma sincs keresztülvive.

Az *ipari közigazgatás* és *belkereskedelem* terén számos reform lett előkészítve. Így nevezetesen az Ipartörvény (1884: XVII. t.-cz.), a betegsegélyezési törvény (1891: XIV.) módosítására és a kereskedelmi alkalmazottak szolgálati viszonyaira vonatkozó törvényjavaslatok. Hosszú ama fontos iparpolitikai s iparrendészeti körrendeletek sorozata, melyekkel az ipartörvény, a vasárnapi munkaszünetről és a betegsegélyezésről szóló törvény helyes értelme kifejezést nyert, a fennforgó kételyek eloszlatottak s a fejlődő ipari viszonyok szabályozást nyertek. Élénk emlékezetben van az ipartörvény 51. §-a szerinti tömeges és gyors vásárlásra ingerlő módon folytatott elárúsítások esetében követendő eljárás energikus szabályozása és a hólabda- vagy lavinarendszer útján való eladások által elkövetett visszaélések alapos eltiltása. Célba vétetett továbbá az *ipari tulajdonjog* reformja: a minta- és mustraoltalom s a védjegyek újabb szabályozása, valamint a tisztességtelen verseny megtorlása iránt törvényjavaslatok készültek. A szabadalmi ügy reformja céljából az előmunkálatok megindítottak. A czégügyek nyilvántartására megfelelő intézkedések tétettek, ezzel kapcsolatban a kereskedelmi hitel-hírszolgálat ügye is fejlesztetett.

A *kereskedelmi* törvényhozás reformja és kiegészítése tekintetében a kereskedelmi minisztérium részt vett az igazságügy-minisztérium ebbeli működésében. Ezt illetőleg megemlítendők az árú- és értékpapír részletügyletről, a biztósítási vállalatokról, a polgári perrendtartás reformjáról, valamint a kereskedelmi

üzletek átruházásáról szóló javaslatok s megindított a tárgyalás a kereskedelmi törvény reformja tekintetében is.

Folyamatba tétetett továbbá a vásárlás törvényhozási rendezése; a mértékügy rendezésére vonatkozó törvényjavaslat végleges szövegezést nyert s csupán pénzügyi nehézségek akadályozták addig annak benyújtását; a csomagárutörvény végrehajtása iránti rendelet kiadatott; a kartellekről szóló törvényjavaslathoz az anyag egybegyűjtetett; a kézizálogkölcson-üzletek kamatdíjtételei revideáltattak; a budapesti kir. zálogház részére új épület emeltetett s a helyi ipar és kereskedelem védelmét valamint a vidéki városok fejlesztésére hivatott s a megrendelések gyűjtésére vonatkozó 1900: XXV. t.-cz. megalkottatott és terjedelmes végrehajtási rendelettel életbelépttetett.

Az ellentétes áramlatok helyes megbírálása végett a fogyasztási szövetkezetek működése tekintetében statisztikai felvételek rendeltettek el; hasonlóképen azon kérdésre nézve, hogy a belvámok mily befolyással vannak és mily mérvben folynak be hátrányosan az iparra és kereskedelemre?

A forgalom fejlesztése érdekében a közraktári intézmény reformjára is megtétettek az előtanulmányok.

A *fiumei* importpiacz erősítésére, főleg a proprekereskedelem intenzív fejlesztése érdekében programmszerű intézkedések kezdeményeztettek; különösen a *fiumei* kávébehozatal oly mérvben biztosított, hogy évenként 4—5 millió korona értékű kávénak Fiumén át való behozatala lehetővé tétetett.

A *tőzsde* autonomiájának keretén belül is befolyás történt a tőzsdei forgalom céljaira szolgáló intézkedések javítására, így a magyar búza önálló jegyzésére, a felmondott árú tényleges szállításának biztosítására, az árjegyzés nyilvánosságára s a búza-bonificatio kérdésére stb., melyek tekintetében a budapesti tőzsde tanácsa maga kezdeményezőleg járt elől.

Igen fontos intézkedés volt az informacionális szolgálat tervezése a kereskedelmi múzeum körében, mely igen becses szolgálatokat tesz a hazai iparnak és kereskedelemnek egyaránt.

Élénk tevékenység uralkodott Hegedüs Sándor minisztersége alatt az *iparoktatás* fejlesztése körül. Mint új iskola szerveztetett az iglói faipari szakiskola, a temesvári és győri fa- és fémipari szakiskola, a békéscsabai tanonczotthon és továbbképző-tan-

folyam, valamint a pozsonyi gépipari szakiskola. A már meglévő iskolákban 14 új szaktanfolyam szerveztetett, s teljesen újjászerveztetett az ungvári agyag- és a budapesti mechanikai és órásipari szakiskola, minek eredménye az iskolák népességén is meglátszott, mely 1898-ban 3848 tanulóból állott, 1901-ben pedig már 5015 volt. Nagy lendületet vett az ipariskolák építkezése, mely célra három év alatt közel három millió korona fordítottatott.

Különösen nagy és az eddiginél sokkal intenzívebb mérvben folytattatott Hegedüs Sándor minisztersége alatt az *iparfejlesztés*. »Einen Zug in's Grosse hat diese Aktion unter dem neuen Handelsminister Hegedüs angenommen« — mondja egyik német szaklap; s valóban el kell ismerni, hogy az iparfejlesztés csak Hegedüs Sándor óta foglalta el azt a helyet közgazdasági politikánkban, melyet jövőendő ipari megerősítésünk érdekében nagyobb áldozatokra is méltónak és szükségesnek tartunk.

Első sorban említendő a közszállítások ügyének rendezése egyrészt a szorosabb értelemben vett állami szükségletek fedezésénél, másrészt a közös hadsereg és haditengerészet szállításainál, utóbbiaknál véglegesen biztosítottatott a kvóta szerinti részeltetés, a mely a későbbi megállapodások által csak közelebbi meghatározást nyert.

Az állami kedvezményekről szóló új törvény (1899: XLIX. t.-cz.) alapján, melybe szélesebb alapon jutott be a mezőgazdasági ipar és egészen újonnan a házi- és kisipar, 1900 óta 133 új gyár létesült.

A kis- és nagyipar egyaránt nagy arányban fejlesztetett. Míg 1889-től 1898-ig kisipari célokra mindössze 661.000 korona fordítottatott, csak 1899—1901-ig közel 1½ millió korona fordítottatott a kisiparra.

Itt említendő a közműhelyek, minő Budapesten kettő van és vidéken is kettő biztosítottatott; több mint 500 kisiparosnak gépekkel való segélyezése, 104 kisipari hitel-, anyagbeszerző- és termelő-szövetkezet alakítása, melyek együttvéve közel fél millió korona segélyt kaptak a három év alatt, egyúttal 4,600.000 korona összhitel biztosítottatván nekik. Meghonosítottatott a kisiparban a vándortanítói intézmény és a mestertanfolyamok intézménye. Kieszközlötetett a hadügyi és honvédelmi

miniszterektől az, hogy a kisipárnak jutó katonai szállításokat ezentúl a kereskedelmi miniszter osztja szét; a székelyföldi szövő-, háziipar fejlesztésére Háromszék megyében nagy vállalat létesítettett 500 szövőszékkel; az agyagiparnak az egész országban való fejlesztésére központi mintaműhely állíttatott; nagyobb arányú akció indult a ruthén megyék háziiparának felkarolása iránt. Legnagyobb volt azonban az eredmény a *gyáripar* és itt is különösen a *textilipar* fejlesztése terén, hol három év alatt 73 új gyár létesült és 31 régi gyár tetemesen kibővült, melyekben 3—5 év alatt kereken 70 millió korona fektettetett be és 18.000 munkás nyert állandó foglalkozást. A textilipar fejlesztése ebben oly nagyarányú, hogy az új gyárakban a szövőszékek száma több lett az eddigi szövőszékek kétszeresénél, számszerint 4660 mechanikai és 800 kézi szövőszék, 30.000 orsó és 50 himzőgép.

Ugyancsak az ipar fejlesztése körébe vág a kereskedelmi múzeum újjászervezése s ennek keretében a közszállítások ellenőrzése az összes állami szállításokra vonatkozó hatáskörrel; továbbá a zágrábi kereskedelmi és iparmúzeum létesítése, a különböző vidéki kiállítások s különösen azon intézkedések, melyek a papir- és üvegipar védelmére tétettek, melyek révén ezen iparágak válságos helyzetükből kiségítettettek. Végül előkészítés alá vétetett az építőipar szabályozása, mely már két év óta foglalkoztatta a minisztériumot.

Még a kereskedelmi minisztérium hatósága alatt álló *statistikáról* s azzal kapcsolatos *szociális* intézkedésekről szólva, meg kell emlékezni az 1901-ben rendezett *nemzetközi statisztikai kongresszusról*, mely az országnak nagy elismerést szerzett a külföld előtt s melynek révén a külföld legkiválóbb szaktudósainak alkalom nyílt behatóan megismerni hazánk politikai, gazdasági és kulturális viszonyait, melyekről azután bő ismertetéseket közöltek a külföldi sajtóban.

Kiváló jelentőséggel bírt az 1900. évi *népszámlálás* előkészítése és keresztülvitele (1899: XVIII. t.-cz.), melynél az előző népszámlálásokhoz képest igen lényeges módosítások eszközöltek, különösen a foglalkozási statisztika tekintetében. Hasonlóképpen nagyjelentőségű volt az a nagy statisztikai munkálat is, mely kétévi feldolgozás után 1901-ben fejeztetett be és 20 kötetben »A magyar korona országainak gyáripara az 1898-ik évben«

czím alatt tétetett közzé. A legfontosabb statisztikai ág: az *áruforgalmi statisztika* fejlesztése érdekében köttetett meg Ausztriával 1899-ben a közbenső áruforgalmunk kölcsönös számbavételére vonatkozó egyezmény s ezzel kapcsolatban 1901-ben újjászerveztetett az áruforgalmi statisztikai érték-megállapító bizottság is. Az áruforgalmi statisztika fejlesztését célozta az is, hogy a statisztikai havi közleményekből az áruforgalmi havi eredményeket tartalmazó rész kiválasztatott s külön füzetben, a többi részt mintegy 10 nappal megelőzve, közzéadják, hogy a kereskedelmi világ a lehető leggyorsabban hozzájuthasson ezen adatokhoz. A *szociális* statisztika egy igen fontos ága, a hivatási *balesetek* statisztikája, részben 1899-ben, részben 1901-ben szerveztetett s kiterjesztetett a kis- és nagyiparban, a mezőgazdasági és a vasúti üzemből előforduló balesetekre. 1900-ban újjászerveztetett a *bűnügyi* statisztika, az egyéni laprendszer modern elvére fektetve s ezóta statisztikánknak ez a korábban elmaradt ága is a statisztikai tudomány legújabb haladásához méltó fokon áll. A szociális téren egybeülő anyag rendszeres feldolgozására, a munkásviszonyok kutatására és részletes ismertetésére létesítettetett a *szociális múzeum* és a munkásvédelem hatékonyabbá tételére teljesen újjászerveztetett az *iparfelügyelet*, egyesítve azzal a kazánvizsgálatot.

Befejezésül Hegedűs Sándor miniszterségének gazdag történetéből még csak *két eseményt* akarok kiemelni. Az egyik az 1900. évi *párisi nemzetközi kiállítás* előkészítésének befejezése és lebonyolítása, a mi nem kis gonddal és körültekintéssel járt, de a minnek gazdag gyümölcse is volt abban a kiváló sikerben és általános elismerésben, melyben a magyar csoport e kiállításon részesült. Csak az a sajnálatos, hogy e fényes dokumentum hazánk ipari és kulturális haladásáról egy szomorú akkorddal végződött: Lukács Béla kormánybiztos tragikus halálával, a melynek igazi okát annál kevésbé lehet a párisi kiállítás körüli dolgokra visszavezetni, mert, a mint azt Hegedűs Sándor a képviselőház 1901 január 24-én tartott ülésén részletesen előadta, a kiállítás nagy erkölcsi sikere mellett annak pénzügyi lebonyolítása is teljesen szabályszerűen történt s az előfordult túlkiadások kikerülhetlenek voltak.

A másik esemény, melyet említeni akarok, a *Magyar Gazdaszövetségnek* 1900 őszén *Kassán* tartott kongresszusa, a melynek határozatai a kereskedelmi miniszterhez is felterjesztetvén, alkalmat szolgáltatnak Hegedüs Sándornak, hogy egy 1901 február 27-én kelt s gr. *Károlyi Sándor*hoz, mint a Gazdaszövetség elnökéhez, intézett terjedelmes leiratban tüzetesen nyilatkozzék a kereskedelem- és iparnak a mezőgazdasághoz való viszonyáról s azon feladatokról és intézkedésekről, melyek a kereskedelmi minisztériumban az utóbbira kiható jelentőséggel bírnak. Ebben a programmszerű leiratban van legpregnansabban kifejezésre juttatva a különböző gazdasági ágak egymásra utaltsága s az egyoldaluságtól való tartózkodás intelme, midőn kijelenti, hogy »ha ezen érdekközösséget a maga tisztaságában, menten minden egyoldalú túlzástól, ápolni fogjuk a jövőben is, akkor mindhárom tényező és ezek révén az ország valódi érdekeit fogjuk előmozdítani, mely törekvésében a szövetséget minden rendelkezésemre álló eszközzel támogatni kész vagyok«.

V.

Épen három évig tartott Hegedüs Sándor minisztersége: 1902 márczius 4-én mentette fel a király, »buzgó és kiváló szolgálatai elismerésül« az I. osztályú vaskoronarendet adományozván neki, miután már előzőleg, 1899 szeptember 18-án valóságos belső titkos tanácsosává nevezte volt ki s egyéb kitüntetésekben is bő része volt. Hogy mik voltak okai lemondásának, eléggé ismeretes. Tudva van, hogy a Széll-kormány pozíciójának és a szabadelvű párt belső megerősödése egyaránt szükségessé tette, hogy a volt nemzeti párt egyik vezérférfia a minisztériumban helyet foglaljon s Hegedüs Sándor annál készségesebben engedte át önként helyét, mert maga is érezte, hogy különösen a híres *Adria-vita* óta, melyben méltatlanul gyanúsításoknak is ki volt téve, nem részesült abban a feltétlen támogatásban, melyre egy miniszternek szüksége van, hogy terveit sikeresen keresztülvihesse. E mellett sokkal inkább hordta szíven a szabadelvű párt sorsát, hogysem a párt konszolidációja érdekében személyes áldozatot is ne hozott volna. Csak az esett neki rosszul,

hogy oly időben kellett megválnia állásától, midőn még számos kezdeményezés befejezetlen volt s a minisztersége alatt uralkodott mostoha viszonyok jobbrafordulása neki is lehetővé tette volna, legalább egy részét azoknak az alkotásoknak megvalósítani, melyeket előkészített. Így bizonyos csalódás érzetével vált meg miniszterségétől, melynek a minisztériumtól történt búcsuzásakor kifejezést is adott. »Nem tagadom — válaszolt a tisztikar nevében tartott búcsuztatóban említett nehéz viszonyokra való utalásra — hogy nem ilyen helyzetbe és nem ilyen működésbe képzeltem be magamat, a mikor a minisztériumba beléptem: tele voltam reformeszmékkel, talán tervszerű akciókkal, a melyek forgalmunknak, nemzetgazdasági fejlődésünknek részben új irányokat biztosítottak volna. Ezeket, fájdalom, csak töredékesen valósíthattam és inkább jeleztem, mint kellene tenni; nekem nem lehetett mindent megtenni.« Teljes önérzettel hozzászól azonban: »hogy olyan gyűjteményt, olyan előkészületeket hagyok derék utódomnak majdnem minden szakmában, a melyet, ha bölcsesége szerint felhasználni akar és a megfelelő eszközöket arra meg is találja. akkor bizonyára nagyszabású akció fog Magyarország nemzetgazdasága terén bekövetkezni«.

A minisztérium tisztikara annál nagyobb sajnálattal látta távozni Hegedüs Sándort, mert el kell ismerni, hogy alig volt miniszter, a ki munkatársaival bizalmasabb, mondhatni szeretetteljesebb, patriarchálisabb viszonyt létesített volna, mint ő. A búcsuzást épen ez a meleg viszony tette érzékenynyé s a távozó miniszter szemeibe könnyek gyűltek, mikor azt a benső viszonyt érintette, a melyben tisztviselőivel volt.

A miniszterségtől történt visszalépésével Hegedüs Sándor politikai szereplése is természetsszerűleg szűkebbre szorult. Képviselői mandátumát egyelőre még megtartotta ugyan, s a delegációnak is tagja lett újból, de az 1905. évi téli választásnál ő is kisebbségben maradt ugyanazon városban, a mely neki annyit köszönhetett, a hol csak nemrég: 1902 október 11-én, az ő buzgó fáradságának fényes eredménye gyanánt korán elhunyt nagy művésznök: Fadrusznak kiváló alkotása: Mátyás király szobra lelepleztetett, s a mely még egy évvel előbb, pártkülönbség nélkül, kolozsvári képviselőségének huszadik évfordulója alkal-

mából díszalbumba foglalt üdvözlő irattal ünnepelte. Minél kevésbé folyt be azonban a politikába, annál buzgóbban és odaadóbban fejtette ki ezután lankadatlan munkaerejét a közügyek más térein. A gyakorlati közgazdaságban elfoglalt régi állásait csak részben foglalta vissza, bár ezen a téren is újabb kiváló érdemeket szerzett, többi közt a fontos birtokpolitikai missiót teljesítő s több előkelő intézet patronátusa alatt álló Magyar telepítő- és parcellázó-bank alapítása által, melynek elnöke volt. Publicisztikai tevékenysége is inkább csak vendégszereplésre szorítkozott. De annál melegebben karolta fel egyházának már azelőtt is mindig szívében fekvő ügyeit, különösen midőn 1902 szeptember havában, Tisza Kálmán elhunytá után, a dunántúli ev. ref. egyházkerület *főgondnokává* választott. Szeptember 15-én iktattatott be nagy ünnepséggel Pápán, mely alkalommal nagyhatású beszéddel foglalta el székét. Kevéssel reá, szeptember 24-én, mint a Protestáns irodalmi társaságnak már több év óta elnöke, vezette ennek közgyűlését Hódmezővásárhelyen, a mely szintén alkalmat adott neki, hogy egyháza érdekei iránt meleg szeretetét és odaadó támogatását újból kifejezze. Főgondnoki minőségében 1905-ben a főrendiház tagja lett, mely őt a kvótabizottságba és a delegációba is választotta. A főrendiházban is többször szólalt fel s a delegációnak 1906 őszén Budapesten tartott ülészakájában élénk részt vett különösen a hadseregszállításra vonatkozó vitában.

Közben nagy kedvvel irodalmi tanulmányait folytatta s mindjárt minisztersége után elkezdte kidolgozni annak a munkájának tervét, a melyben — mint gyakorta említé — életének elméleti és gyakorlati tapasztalatait egyesíteni akarta. Nem-sokára hozzá is kezdett az előmunkálatokhoz s folytatta őket állandó buzgalommal minden szabad idejében 1906 őszéig, a mikor meg akarta kezdeni a könyv megírását. Újabb adatok jutottak azonban kezéhez s ezeket is belé akarta illeszteni rendszerébe. Tovább nem juthatott. Mi lett volna e nagy munkája, életének tanulságai? E kérdésre a garmadába gyűjtött töménytelen jegyzet-, kijegyzés- és feljegyzésből a következőket lehet megállapítani: A mű célja volt *Magyarország közgazdasági berendezése gróf Széchenyi István szempontjából*. Tartalma azonban, a mint a jegyzetekből látható, jóval több lett volna mint a

mennyit címe mond. Hegedüs első sorban áttanulmányozta Széchenyi István összes műveit, még pedig oly gondnal, hogy pl., mivel Széchenyi naplójának Zichy Antal-féle kiadását hiányosnak tartotta, külön kivonatot készíttetett Széchenyi naplójának eredetijéből, különös tekintettel a legnagyobb magyar közgazdasági eszméinek kifejlődésére és terveire. Széchenyi eszméinek szétbontása után nemcsak a reá vonatkozó nagy irodalmat búvárolta át, de különös kedvteléssel állította össze jegyzeteit Dessewffy polémiái, Orosz József 1832-iki bírálata s általában az összes Széchenyi-polémiák tekintetében. Ezután Széchenyi közgazdasági eszméinek és terveinek gyökérszálaikat bonczolta széjjel, még pedig kettős irányban kutatott: egyrészt a XVIII. század országgyűléseinek, különösen az országgyűlési bizottságok közgazdasági javaslatait vetette össze Széchenyi későbbi terveivel, másrészt azon elméleti meghatározásoknak, melyeket Széchenyi a hitelről, tőkéről, munkáról stb. adott, az akkori s később külföldi irodalom szempontjából való megvilágításával foglalkozott.

Mindez azonban csak előkészítés lett volna, a munka tulajdonképeni gerincze most következett. Hegedüs Sándor hazánkban minden egyes szerves közgazdasági intézményét meg akarta világítani abból a szempontból, hogy mi volt Széchenyi terve arra nézve, mennyi létesült Széchenyi kezdeményezéséből, mennyi az, a miben eltértünk tőle s vajjon hasznunkra vagy kárunkra vált-e ez az eltérés? Így akarta voltaképen egyrészt felásni gyökereit Magyarország mai közgazdasági rendezésének, másrészt pedig — megfordítva — Széchenyi eszméit végigvezetni a XX. század küszöbéig s ily módon e nagy készülő munkája körül csoportosította összes irodalmi, közgazdasági és történelmi tanulmányait olyannyira, hogy a miniszterségének idejében készített terveket, emlékiratokat Széchenyi-kutatásainak megfelelően csoportosította. 1906 őszén már meg akarta kezdeni »élete munkájának« — a mint nevezé — leírását, sőt a Magyar Közgazdasági Társaságban előre be is jelentette a mű megjelenését.

De, sajnos, a tervbe vett e nagyszabású munka befejezését megakasztotta az év végén bekövetkezett súlyos betegsége, mely csakhamar tevékeny életét kioltotta. A gondviselés nem

engedte, hogy önmagának emelje ezt a szép monumentumot, mely bizonyára nagy tanulságul szolgált volna késői nemzedékeknek is.

A betegség, mely Hegedüs Sándort idő előtt elragadta, váratlanul következett be. Deczember 21-én délben gyenge szélhűdés érte, a minek következtében félszemére megbénult. De azért délután még elvégezte dolgait, sőt este hangversenyen is volt. Másnap, szombaton, azonban baloldali szélhűdés érte s teljesen leverte lábáról. Vasárnap még rosszabbul lett, hétfőn reggelre már elvesztette eszméletét s pénteken, deczember 28-án délelőtt megváltotta szenvedéseitől a nagyon is korán bekövetkezett halál, melynek híre gyorsan elterjedt az országban s általános, mély részvétet keltett. A Magyar Tud. Akadémia, a főrendiház, a református templomok s mindazon intézetek, melyeknek élén állt, gyászlobogót tűztek ki s az összes lapok hasábos cikkeiben és életrajzokban méltatták a kiváló férfiú pályafutását és érdemeit; maga ő Felsége a király is részvétét fejezte ki a bánatos özvegynek. Épen az év utolsó napján kísértük ki örök nyugalomhelyére földi maradványait a Kálvin-téri ref. templomból, a hol, mint az ev. ref. egyház egyik főgondnokát, méltó díszravatalra helyezték s úgy a kormány, mint a különböző testületek képviselőinek s óriási közönség részvétele mellett Antal Gábor püspök megható gyászbeszéddel, csekélységem a M. T. Akadémia nevében a következő szavakkal búcsuztatta: »Azon számos testület között, melyek Hegedüs Sándort az ő lesújtott családja után legmélyebben gyászolják, legelső helyen áll a M. Tud. Akadémia, melynek a megboldogult közel negyedszázad óta nagyérdemű és állandóan működő, előbb levelező, majd rendes tagja volt. E testület nevében nekem, mint egykori munkatársának, jutott a szomorú feladat, hogy tanuságot tegyek arról, mily érzékeny veszteséget szenvedett a magyar tudományos világ is az ő, sajnos, nagyon is korai váratlan elhunytá által. Hegedüs Sándorról el lehet mondani, hogy a mint egyfelől folytonos tanulmányainak és gazdag ismereteinek köszönhetette nagy sikereit és emelkedését, viszont a magyar tudomány is sokat köszönhet neki. Egész életén keresztül, fiatal korában ép úgy, mint legmagasabb államférfiúi pozíciójában, fáradhatatlanul azon buzgólkodott, hogy tudományos és kulturális

intézményeink gyarapodjanak, kellő anyagi és erkölcsi támogatásban részesüljenek és minél magasabb színvonalra emelkedjenek. E mellett maga is oly kiváló munkákkal gazdagította tudományos irodalmunkat, melyek tartós hatást gyakoroltak, állami és társadalmi feladatainkat irányították s előkelő helyet szereztek neki legjelesebb publicisztáink között. A mi Akadémiánk annál nagyobb kegyelettel gondol reá, mert senki nálánál jobban nem viselte szíven annak fejlődését, senki sem érdeklődött melegebben annak munkálkodása iránt. Mindig az elsők között volt, ha tenni kellett érte, s legnagyobb politikai elfoglaltsága sem gátolta abban, hogy részt ne vegyen annak ügyeiben. Valóban nagy hiányát fogjuk érezni e derék férfiúnak, s a midőn fájdalomtelt szívvel örökre búcsut kell vennünk tőle : csak az nyujt nekünk némi vigasztalást, hogy szellemileg tovább is köztünk marad s emléke nekünk mindig például fog szolgálni.«

E szavak idézésével zárom most is emlékbeszédemet, melyet még annak megemlékezésével egészíthetek ki, hogy a fővárosi Közmunkák Tanácsa a Magyarországi Hirlapírók Nyugdíjintézetének arra a kérelmére, hogy elhunyt alelnöke, a magyar hirlapírás kiváló munkása, Hegedüs Sándor neve egyik budapesti utcának róla való elnevezésével megörökíttessék, a VI. kerületi Kemnitzer-utczát, mely a Liszt Ferencz tértől a Rózsa-utczáig terjed, *Hegedüs Sándor utczának* nevezte el.

V. KÖTET.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	-1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Ráczsa Ráczsendrakála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.		VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60	fil.
		IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
X. KÖTET.		I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50	>
		VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óvady Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> —	>
		XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30	>
XI. KÖTET.		I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		III. Telfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> —	>
		V. Laufener Károly l. tagról. <i>Kéthy Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40	<
		VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40	<
		IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20	>
		X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> —	>
XII. KÖTET.		I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45	>
XIII. KÖTET.		I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		III. Staudt Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> —	>
		VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	—	> 60	<